

Els treballadors agraris de la regió de Girona en el segle XVIII

Rosa Congost, Rosa Ros i Enric Saguer
Centre de Recerca d'Història Rural.
Universitat de Girona

Els treballadors agraris de la regió de Girona del segle XVIII

Rosa Congost, Rosa Ros i Enric Saguer

RESUM

La conferència analitza qui eren els treballadors agraris de la regió de Girona del segle XVIII a partir de tres tipus de contractes notariais: els inventaris *post mortem*, els establiments emfitèutics i els capítols matrimonials. Aquestes fonts mostren que es tractava d'un grup social menys auster i més industriós del que s'havia pensat, que la seva capacitat de negociació en les condicions de treball de les terres establertes era més gran del que se sospitava, que tenien una capacitat d'estalvi significativa i que les dones i filles dels treballadors tenien un paper actiu en la negociació del seu futur. Tot plegat, dona una visió renovada i matisada d'aquest heterogeni grup social, especialment dinàmic en el segment de treballadors que utilitzava l'etiqueta "menestral" en la documentació notarial, a fi de diferenciar-se dels treballadors, bracers o jornalers que apareixen en altres fonts.

Imatge de la pàgina anterior: Pagesos segant blat en un camp de Palau-sacosta, 1911-1920. Ajuntament de Girona. CRDI (Valentí Fargnoli Iannetta, RG. 066042).

Durant segle XVIII es va experimentar un important creixement demogràfic en el conjunt de Catalunya. Així ho certifica el cens de Floridablanca, confeccionat el 1787. Tot i que continuen havent-hi moltes discussions sobre les xifres reals de la població, el cens, en relació amb les referències disponibles sobre els anys anteriors, ofereix pocs dubtes sobre el creixement de la població i, en particular, sobre l'augment del nombre de jornalers, tant en xifres absolutes com relatives, en el món rural al llarg del segle XVIII. Al conjunt de la regió de Girona en concret, el nombre de jornalers doblava el dels anomenats *pagesos* i representava prop de la meitat dels caps de família. Cal dir que la distinció entre *llauradors* i *jornalers* no va ser entesa de la mateixa manera ni arreu d'Espanya ni a totes les parts de Catalunya. Tot depenia de la manera habitual d'utilitzar aquests dos termes. Podem prendre com a referència les expressions utilitzades en la documentació notarial. A la regió de Girona, des de feia segles l'etiqueta *pagès* anava associada a un mas, és a dir, a una explotació agrària autosuficient, ja fos en qualitat de propietari o de masover. Podien haver-hi, per tant, diferències molt grans en el si del col·lectiu. En canvi, tots els petits propietaris, emfiteutes o arrendataris de petites parcel·les, rebien el nom de *treballador*, o una denominació similar, com *jornaler*, *bracer*, etc. Per tant, es fa difícil destriar quants d'aquells que en el cens de Floridablanca són classificats com a jornalers vivien únicament dels seus salaris, com sembla suggerir l'etimologia de la paraula utilitzada en el cens, que era també la que solien utilitzar els capellans de la diòcesi en els llibres parroquials.

Les llistes de veïns majors de setze anys confeccionades el 1795 amb motiu de la Guerra Gran, si bé corroboren la mateixa distinció entre dos grans grups de treballadors rurals, permeten matissar-la una mica més. De fet, en el moment de confeccionar la llista dels majors de setze anys i d'aplicar-los una taxa de capitació, els membres de la Junta de l'Armament de Girona van creure convenient distingir entre *pagesos propietaris* i *pagesos masovers* i també entre *jornalers* i *criats*, que serien els que pagarien la taxa de capitació més baixa, de dos rals; i aquells jornalers als quals se'ls podria cobrar una taxa una mica superior, de 3 rals, als quals s'anomena *menestrals*, una etiqueta que els notaris havien començat a utilitzar en les seves escriptures per distingir els jornalers més rics. Cal dir que els notaris solien distingir els mateixos dos grans grups esmentats amb les etiquetes de *pagesos* i *treballadors*. En aportar dades sobre el cadastre que pagava cada individu llistat, la relació de veïns de 1795 també permet veure que alguns jornalers disposaven de petites parcel·les de terra. Aquestes llistes també confirmen la ruralitat del fenomen que estem descrivint, ja que la llista de jornalers veïns de la ciutat de Girona és, en temes comparatius, molt reduïda, i no inclou cap menestral.

Qui eren aquests treballadors? En què treballaven? De què vivien? Què feien ells, les seves dones, els seus fills? L'etiqueta, que de vegades apareix amb el nom més complet de *treballador de la terra*, no sorgeix en el segle XVIII. Però el nombre dels treballadors en el segle XVII, que incloïa la majoria dels immigrants francesos estudiats per Arnau Barquer, havia estat sensiblement més baix. En

canvi, al llarg del segle XVIII havia augmentat significativament, com revelen les dades obtingudes sobre els oficis dels pares dels nuvis dels casaments, tant si utilitzem les dispenses matrimoniales enregistrades a la diòcesi de Girona com els capítols matrimoniales signats davant notari. Prenem les dades dels pares i no les dels nuvis, perquè ens interessa veure el pes de la categoria *treballador* en la població adulta. En el cas de les dispenses matrimoniales, l'etiqueta emprada és la de *jornaler* i en el cas dels capítols matrimoniales, la de *treballador*, que és la que també utilitzarem en aquest text. Les dues fonts coincideixen a situar el percentatge d'aquest grup social, a finals del segle XVIII i a principis el segle XIX, a l'entorn de la meitat de la població, quan a començaments del set-cents no superava el quart de la població. Aquesta progressió en el percentatge de treballadors en una conjuntura de creixement demogràfic indica un augment de la població humil en termes absoluts i, per tant, suggereix un empobriment del conjunt de la societat i, tenint en compte que estem situats en l'avant-sala de la industrialització, un procés de proletarització. En aquesta contribució no parlarem de salaris, però és possible que molts dels jornals guanyats pels membres del col·lectiu al llarg de les seves vides provinguessin de treball no qualificat, com a manobre de la construcció o peó agrícola. Però ens equivocariem, ens sembla, si consideréssim que era aquest fet allò que els definia.

Hem parlat del sorgiment d'una etiqueta nova, la de *menestral*, per indicar una millora d'estatus d'alguns membres d'aquest grup social, el que indicaria canvi i mobilitat social. Tornarem a fer-hi

referència al final d'aquest text, però abans aportarem algunes dades sobre els treballadors del segle XVIII que ens ajudaran a interpretar el sentit del sorgiment d'aquesta nova etiqueta. Es tracta de les informacions procedents de tres tipus de contractes notariais: els inventaris *post mortem*, els establiments emfitèutics i els capítols matrimonials. El sol fet que la consulta dels arxius notariais ens proporcioni informació diversa sobre el grup social situat en els límits més inferiors de l'escala social és interessant, ja que indica que el seu alt nivell d'analfabetisme no els impedia formalitzar per escrit moltes de les seves iniciatives i operacions. En aquest sentit, disposem d'una informació privilegiada, respecte d'altres societats europees on no hi sol haver notícies sobre les activitats dels més humils, o d'altres àrees catalanes, on no es distingia, en la documentació escrita, entre els diferents tipus de pagesia rural i, per tant, es fa difícil diferenciar entre el comportament dels més rics i els més pobres.

En qualsevol cas, la riquesa dels arxius notariais de la regió de Girona ens ha permès, en els tres tipus de documentació seleccionada, no només constatar la presència de treballadors en una proporció similar i, de vegades, superior a la que tenien en el conjunt de la societat, sinó que ens ha proporcionat informació rellevant sobre el dinamisme i la capacitat d'iniciativa d'aquest grup que fins fa poc no havíem sospitat.

ELS INVENTARIS POST MORTEM DELS TREBALLADORS DE LA REGIÓ DE GIRONA: MENYS AUSTERS I MÉS INDUSTRIOSOS DEL QUE HAVÍEM PENSAT.

Els inventaris *post mortem* són uns documents notariais que ens donen informació sobre el conjunt de béns de què disposen les persones en el moment de morir o d'heretar un patrimoni familiar. Es tracta d'una font molt valuosa per als estudis sobre el consum i el nivell de vida, per la informació que proporcionen sobre la cultura material, i els diferents tipus d'activitats productives realitzades en el si de les economies familiars. Tanmateix, un dels principals problemes de la font, rau en la infrarepresentació dels grups socials més humils. No és el cas, tanmateix, dels treballadors gironins. La localització de prop d'un miler d'inventaris de treballadors del segle XVIII en unes quantes notaries de la regió de Girona, per a cinc talls cronològics que abracen des del 1720-1729 fins al període 1800-1807, constitueix una de les mostres més voluminoses relatives al col·lectiu dels treballadors agraris.

Què ens diuen aquest inventaris sobre l'evolució de les activitats dels treballadors? Podem resumir-ho en aquests quatre punts:

a) La disponibilitat de terra

La majoria de treballadors posseïen alguna parcel·la de terra i, el que és més significatiu, la proporció de treballadors sense terra va tendir a disminuir al llarg del segle XVIII. També hi va haver un augment progressiu de l'extensió de la terra posseïda, arribant en

alguns casos a superar les cinc hectàrees. Pel que fa a la qualitat, la major part de les parcel·les inventariades eren conreades, amb una presència significativa de les vinyes, que superaven els dos terços del total, seguides dels cereals i lleguminoses, que trobem en una quarta parta dels inventaris analitzats.

b) L'estructura de les cases de treballadors: espais domèstics i espais productius

La majoria dels treballadors disposaven de cases pròpies. Es tractava d'habitatges modestos, com es pot deduir en aquells casos en què els inventaris proporcionen informació sobre la seva distribució, tot i que molt pocs consistien en un únic espai indivís, com encara era comú entre els pobres rurals d'algunes regions europees. La mitjana del nombre d'habitacions, excloent els espais productius, era de tres i no va canviar al llarg del segle; però no deixa de ser significatiu l'augment del nombre de cases amb dos o més dormitoris, que va pujar del 28 % (1725-1734) al 59 % (1800-1807), tot i que hem de llegir amb molta cautela el noms que rebien aquests espais perquè, per exemple, el 26 % dels llits no els trobem en cambres, és a dir, en dormitoris pròpiament dits, sinó en espais com cuines o sales.

La distribució de les cases també ens informa sobre les activitats productives dels treballadors. Així, la majoria tenien cellers (i encara n'hi havia més que tenien botes de vi en espais no definits com a tals), la capacitat dels quals era especialment elevada a l'Alt Empordà. Hem calculat que, en aquesta àrea, la mitjana de

vi emmagatzemat superava els dos-cents cinquanta litres, mentre que al conjunt de la regió arribava als cent vuitanta-cinc. Aquests elevats estocs són un indicatiu clar de la forta orientació mercantil de les economies domèstiques d'aquests treballadors. Alguns treballadors també disposaven de graners i pallers, especialment en les àrees no vitícoles, i les cases amb aquests espais van augmentar significativament, del 8 al 25 %, entre 1725-1734 i 1800-1807. Les corts per al bestiar, el segon espai productiu en importància, foren també cada vegada més freqüents, fins al punt de trobar-se en la meitat de les cases en l'últim període analitzat. Pel que fa al tipus de bestiar, la presència d'ovelles no deixaria de ser mai minoritària (entre el 2 i el 7 % segons els períodes), mentre la dels porcs va oscil·lar entre el 16 % i un terç dels inventaris i la de bestiar boví es va situar, de mitjana, en el 10 %. L'actiu ramader més important era, amb diferència, el dels animals de treball, ja que un 71 % dels treballadors en tenia com a mínim un. L'animal que va experimentar els canvis més significatius va ser la mula, que va passar de ser present en un 7 % dels inventaris a ser-ho en un 19 %. Aquest ens sembla un canvi molt rellevant, perquè la capacitat de treball i transport de les mules podia ser una font important de salaris i altres ingressos per als treballadors, mentre que l'elevat preu de les mules és indicatiu de la capacitat d'inversió d'alguns membres d'aquest col·lectiu.

c) Estocs de cereals i instruments de treball.

Els estocs de cereals i els instruments de treball ens informen sobre processos d'introducció de nous conreus i d'intensificació del

treball, sovint relacionats amb processos d'especialització orientats a mercats diferents de la vinya. El cereal més comú era el blat, però el seguien nous conreus com el blat de moro i, en algunes àrees molt concretes, l'arròs. La presència d'aquests dos cereals indica processos d'intensificació del treball. D'altra banda, les nombroses referències a llegums suggereixen l'existència de sistemes de rotació de conreus més complexos i intensius que la tradicional rotació cereal-guaret. L'all i la ceba, conreus comercials sobretot en algunes zones de les ribes del Ter, es mencionen en prop d'una quarta part dels inventaris.

Els instruments agraris, que apareixen en un 95 % dels inventaris, van passar d'una mitjana de set a nou al llarg del període considerat. El més rellevant, però, és l'augment progressiu de la presència d'arades, que en les zones especialitzades en cereals va arribar a trobar-se en prop d'un 40 % dels inventaris. D'altra banda, les referències a eines no agrícoles permeten veure el caràcter pluriactiu de les llars treballadores, tot i que no sempre es pot dilucidar si es tractava d'activitats d'autoproducció o remunerades. Els instruments relacionats amb la producció tèxtil (eines per preparar la fibra i per filar, però mai telers) figuren en un 45 % dels inventaris, però la seva presència disminueix a partir de 1765-1774, la qual cosa pot significar una caiguda de l'autoconsum tèxtil en les darreres dècades del segle XVIII.

En el seu conjunt, doncs, els inventaris de treballadors mostren un grup social que no sembla haver experimentat un procés de

proletarització, almenys durant la segona meitat del segle XVIII. Al contrari, la seva dotació en animals de treball, eines agrícoles i habitatge va tendir a millorar. D'altra banda, l'especialització vitícola, la presència de conreus comercials i la disponibilitat d'animals de treball desmenteixen que l'accés a la terra impliqués una menor participació en el mercat d'aquests treballadors.

d) Canvis en els béns de consum.

Fins a quin punt l'accés a la terra va suposar sacrificis en el consum en favor de la inversió? L'anàlisi dels objectes personals i domèstics inventariats no sembla pas corroborar aquesta idea. Podem examinar-ho repassant els diferents tipus d'ítems. En el cas dels mobles, el nombre total es va mantenir estable, i els articles més fonamentals (llits, taules, bancs i caixes) van experimentar pocs canvis. Tanmateix, va augmentar significativament el nombre de cadires, així com el percentatge d'inventaris que disposaven d'almenys un moble de luxe (calaixeres, armaris, canteranos, escriptoris, escaparates), que va passar del 4 al 20 %. També sembla detectar-se un augment dels mobles de noguer, fusta de major qualitat que l'arbre poll o el pi, matèria primera del mobiliari més modest. Pel que fa als tèxtils, en el capítol de la roba de casa va augmentar, tot i que molt moderadament, el nombre de llençols i towallons, alhora que hi hagueren canvis en la roba d'abric del llit, amb un auge de les vànoves i cobrellits (moltes vegades fets de cotó, una fibra que augmentà, tot i que moderadament, la seva presència tant en la roba domèstica com en la vestimenta)

en detriment de peces més tradicionals, com les flassades i de les mantes. La roba de vestir masculina, que és sobre la que disposem de més informació, va experimentar, a més d'un lleuger augment del nombre de camises, canvis en la moda, amb la reducció de les tradicionals camisoles, els gipons i les capes; i l'auge de les jupes i les armilles. També és ben detectable un augment dels teixits de llana de major qualitat: menys del 2 % dels inventaris incloïen peces fetes amb draps de qualitat intermèdia (vint-i-dosens i vint-i-sisens) a la primera meitat del segle XVIII, però aquest percentatge passà al 14 % a partir de 1765-1774. Aquest tipus de canvis, i una major gamma de colors, no recollida sistemàticament en els inventaris, havia estat constatat pel viatger Francisco de Zamora. Segons ell, «esta costumbre ha variado desde la mitad del presente siglo, sustituyéndose el color azul de los gambetos al oscuro y color de brisa, y cesado cuasi enteramente el uso de los jubones o camisolas pajizas, alterando así los antiguos estilos», cosa que el portava a sentenciar: «la propagación del lujo se ha difundido a todas las clases» (Zamora, 1973, p. 333).

De totes maneres, els canvis més importants es van produir en els utensilis domèstics, sobretot els relacionats amb nous hàbits alimentaris i amb maneres més higièniques o refinades a la taula. Un dels aspectes més interessants és el creixement del nombre d'inventaris amb objectes que revelen el consum de xocolata (xocolateres i xicres), que va passar de zero a començaments del segle XVIII al 31 % en el període 1785-1794. En altres llocs d'Europa, el consum de colonials com el te o el cafè ha estat considerat indica-

tiu de canvis profunds en les pautes de consum. A Catalunya, i en general a la Península Ibèrica, la xocolata fou l'article colonial per excel·lència, i ja sabíem de la seva difusió entre les classes mitjanes i altes, sobretot en entorns urbans. Les nostres dades mostren, però, que els treballadors rurals no estigueren al marge d'aquests canvis. Una altra transformació fou l'augment molt notable de les culleres i, sobretot, de les forquilles. Aquesta peça de coberteria, també de difusió relativament recent en el segle XVIII, estava present en només el 5 % dels inventaris de treballadors d'inicis del set-cents, però aquest percentatge va augmentar fins el 78 % el 1800-1807, mentre que, alhora, també s'incrementaren significativament el nombre de forquilles de les llars treballadores. Finalment, hi hagué un increment de les peces de vaixel·la i altres objectes fets de materials fràgils i relativament cars: el vidre i la pisa (la qualitat de la qual podia variar molt, però era sempre més alta que la de la terrissa comuna), que van passar d'estar presents respectivament al 16 i al 10 % dels inventaris a la dècada de 1720 a enregistrar-se en el 35 i el 40 % d'aquests documents el 1800-1807.

ELS ESTABLIMENTS EMFITÈUTICS: ACCÉS CONTINUAT A PETITES PARCEL·LES DE TERRA, PERÒ TAMBÉ MÉS CAPACITAT DE NEGOCIACIÓ EN LES CONDICIONS DE TREBALL DE LES TERRES ESTABLERTES DEL QUE HAVÍEM SOSPITAT.

La constatació, a partir dels inventaris *post mortem*, de l'augment del patrimoni familiar dels treballadors ens porta a preguntar-nos:

com havien accedit a aquelles parcel·les de terra? Sabem que van comprar moltes terres i que la pragmàtica de 1750, que va reduir el tipus d'interès dels censals d'un 5 a un 3%, va facilitar l'accés al diner i al crèdit hipotecari, però també és interessant de constatar que sovint la terra era posseïda només en qualitat de domini útil i no en plena propietat. Encara que poques vegades feien constar en els inventaris aquesta circumstància, tenim proves clares que en moltes ocasions així era. Ens referim a la gran quantitat d'establiments emfitèutics i subemfitèutics concedits durant el segle XVIII, sobretot a partir de la dècada de 1760. Una cosa és segura: els contractes emfitèutics, sovint subemfitèutics, van proporcionar molta terra als treballadors tot i que, generalment, les parcel·les traspassades per aquesta via eren de poca qualitat i petites, d'entre una i cinc vessanes.

L'emfiteusi era un tipus de contracte que es basava en el desdoblament de la propietat entre propietari directe i propietari útil i, de vegades, en el cas dels subestabliments emfitèutics, en el desmembrament i la compartimentació entre tres nivells de propietaris. Per aquesta via, milers de treballadors de la regió de Girona van tenir accés a moltes parcel·les de terra.

El contracte emfitèutic era conegut a moltes àrees europees i a Catalunya des de l'època medieval. De fet, la major part dels propietaris de masos eren emfiteutes. El que va fer particular la difusió de l'emfiteusi en el segle XVIII a la regió de Girona va ser la seva importància com a via de difusió de l'accés a la terra

entre els treballadors, el que sens dubte va contribuir a augmentar el patrimoni immobiliari que hem vist reflectit en l'evolució dels inventaris d'aquest col·lectiu. Tanmateix, és interessant remarcar dues característiques pròpies de l'emfiteusi a la regió de Girona en comparació a altres àrees catalanes:

a) La primera, que els contractes emfitèutics i subemfitèutics no es van limitar al conreu de la vinya, com sembla que sí va passar a la resta de Catalunya, on la forma habitual de contracte emfitèutic en el segle XVIII va ser el de rabassa morta. A la regió de Girona, molts contractes emfitèutics no exigien el conreu de la vinya, sinó que donaven llibertat a l'emfiteuta per conrear el que volgués a la parcel·la.

b) La segona, que la singularitat gironina que acabem d'esmentar sembla que es va donar per iniciativa dels treballadors mateix. De fet, moltes concessions emfitèutiques de la primera meitat del segle XVIII eren a rabassa morta, però en el darrer terç de segle, quan el seu nombre augmenta espectacularment, ja són majoritàriament establiments perpetus. Aquest fet revelaria una capacitat de negociació dels treballadors —tant en els nous contractes com en la transformació dels antics— que no s'ha pogut documentar per a la resta del país, però que encaixa força amb la idea d'un grup dinàmic i actiu que transmeten els inventaris *post mortem* i que ara també veurem reflectida en els capítols matrimonials dels treballadors.

ELS CAPÍTOLS MATRIMONIALS: LA CAPACITAT D'ESTALVI PER PART DEL COL·LECTIU I EL PAPER ACTIU DE LES FILLES I DONES DELS TREBALLADORS EN LA NEGOCIACIÓ DEL SEU FUTUR.

A Catalunya, com és sabut, era costum la pràctica de l'heretament universal, i els contractes matrimonials tenien molta importància en la reproducció d'aquest sistema generació rere generació. En aquest sistema, els dots que es pagaven a les filles cabaleres constituïen un bon indicador de l'estatus social i econòmic de les famílies que els atorgaven en el moment en què aquestes filles es disposaven a contraure matrimoni.

En relació amb el col·lectiu de treballadors, la primera cosa que pot provocar certa sorpresa és la freqüència amb què signaven capítols davant notari, de manera similar al que hem vist en el cas dels inventaris *post mortem*. En efecte, el percentatge de treballadors entre els nuvis sembla mantenir fidelment al llarg del segle XVIII el seu pes en el conjunt de la població i en el conjunt de la societat, que ja hem vist que havia anat creixent al llarg del segle. Els treballadors, doncs, signaven capítols matrimonials com ho feien els pagesos i altres grups socials i seguien les mateixes pautes que els pagesos en els sistemes d'heretament i l'atorgament de dots a les filles cabaleres.

Dit això, el segon tret que sorprèn és que els dots dels treballadors tinguin una evolució força favorable al llarg del segle XVIII, ja que no només van ser capaços de seguir l'evolució dels preus del blat

durant la segona meitat del segle XVIII, quan aquests van créixer substancialment, sinó que van aconseguir fer-ho en termes més favorables que els altres grups socials. Veiem, per tant, que els treballadors, al llarg del segle XVIII, no només van acumular més terra i van disposar de més de béns de consum disponibles, sinó que van ser capaços d'estalviar per tal de mantenir el poder adquisitiu dels dots familiars.

A més, els capítols matrimonials signats per treballadors també aporten informació rellevant sobre el treball de les núvies i la seva capacitat d'iniciativa. D'una banda, les dones d'aquest col·lectiu, amb més freqüència que les de qualsevol altre grup social, podien aportar quantitats de diners guanyades amb el seu treball. D'altra banda, és en els capítols signats per treballadors o filles de treballadors on trobem canvis significatius i pioners en algunes clàusules específiques que tendeixen a millorar la situació de les dones, sobretot en el cas de viudetat. Això ho hem pogut comprovar en el cas de l'aparició de l'escreix —una donació al cònjuge supervivent— en els contractes notariais. Van ser els treballadors els primers a introduir aquesta figura en els contractes gironins i van fer-ho en una direcció que li acabaria atorgant una funció diferent de l'exercida per la figura jurídica que portava aquest nom a la resta de Catalunya des de l'època medieval.

EL SORGIMENT I LA CONSOLIDACIÓ DE LA DENOMINACIÓ MENESTRAL: MOLT MÉS QUE UNA NOVA ETIQUETA.

Les dades que hem anat donant, obtingudes a partir de diferents documents notariais, mostren que els treballadors de la regió de Girona van saber aprofitar les noves i diverses oportunitats que els van ésser brindades al llarg del segle XVIII, especialment durant la segona meitat de segle, relacionades amb l'accés a la terra, al crèdit i al treball de la terra. L'èxit progressiu de l'etiqueta *menestral* per definir un nombre cada vegada més gran d'antics treballadors pot ser llegit en la mateixa direcció. A mitjan segle XIX, el nombre de menestrals ja superava el nombre de treballadors. Què indica l'èxit social de la nova etiqueta? No és freqüent trobar evidències d'aquest tipus, sobretot quan estem tractant sobre un col·lectiu de persones humils, però per això mateix val la pena parlar-ne. Perquè l'aparició d'una nova manera d'autodefinir-se suggereix l'existència d'unes aspiracions que anaven més enllà de la simple supervivència, que és on hem tendit a situar els anhels de les persones que partien d'una situació precària. Pot reflectir una fita important en la seva lluita per la dignitat i, per tant, en la consideració per part dels seus conciutadans

Entre aquests conciutadans hi havia, és clar, els propietaris situats en el cim de l'escala social, que també havien portat a terme, de forma paral·lela, un canvi en la manera de definir-se. La majoria d'ells s'havien dit fins feia poc *pagesos* però ara volien deixar clara la seva condició rendista amb l'etiqueta d'*hisendats*.

Acabarem citant dos testimonis de mitjans segle XIX, que reflecteixen una valoració radicalment diferent, per part de representants de la classe propietària, del paper dels menestrals en la vida agrària. La primera, molt elogiosa, que data de 1849 és la de l'advocat i hisendat Narcís Fages de Romà, que publica aquest «Aforisme rural»:

*Lo cultiu del Menestral
Observeu-lo que bé ho val,
Si s'donés a l'heretat,
Altres fora el resultat.*

La segona és la de l'hisendat Joaquim Ferrer, que gairebé al mateix temps, en un escrit a *La Granja*, denuncia el comportament dels menestrals, tergiversant l'etimologia de la nova etiqueta, amb aquestes paraules:

«Es también común en los pueblos rurales que haya los que suelen llamarse menesterales; es decir, individuos que dueños o arrendatarios de alguna finca suelta, ni obtienen el nombre de propietario, que se reserva tan solo para los que poseen una propiedad suficiente para formar cortijo, manso, o heredad, ni el de labradores. Guardado únicamente para el colono de una hacienda, y dueño a veces de los aperos y ganados que requiere su explotación. Entre aquellos menesterales los hay funestísimos a la propiedad ajena, pues su codicia los lleva a tener más ganado del que pueden

alimentar con las tierras que cultivan, y entonces, so pretes-to de llevarle a pastar en los caminos y zanjas, en que pre-tenden no causar ningún daño, es la propiedad que no tiene Guarda-tierras la que realmente suministra el pasto que bus-can las bestias hambrientas».

La contraposició entre aquestes dues mirades dirigides al col·lectiu dels menestrals ens permet acabar amb una referència històrica. Reprendrem com a exemple el tema de l'emfiteusi. El discurs pairalista, elaborat des de mitjans segle XIX pels propietaris i al servei dels propietaris, no només ha exaltat la bondat d'aquest tipus de contracte, sinó que ha associat aquesta bondat a l'actitud generosa i benvolent de la classe rendista respecte de la població humil, que sense el seu ajut s'hauria vist condemnada a la misèria i a una vida dissoluta, poc edificant. Però l'anàlisi dels milers de contractes emfitèutics concedits a la regió de Girona durant el segle XVIII mostra que la bondat d'aquest contracte, tant si entenem aquesta bondat en termes econòmics com si ho fem en termes morals, no derivava de la generositat dels propietaris, ni de la seva actitud paternalista, sinó de la destresa i de la capacitat de treball, d'iniciativa i de negociació dels treballadors, així com dels seus coneixements agronòmics adquirits a partir de la seva experiència i expertesa. Eren el grup més humil de la societat rural gironina, certament, però van ser capaços de fer rendibles les terres boscoses i ermes que, en un context generalitzat de misèria i fam de terres, molts propietaris gironins els havien cedit a canvi d'una renda. Amb això, van aconseguir fer créixer l'economia del

país en tots els sentits, ja que van intervenir, com hem vist, tant en l'augment de la producció que s'oferia en el mercat com en l'augment de la demanda de béns de consum. Encara avui moltes feixes abandonades des de fa temps són testimoni d'uns esforços que avui ens semblen sobrehumans. Per què hem tardat tant els historiadors a concedir-los el mèrit per la feina feta, a reconèixer el seu protagonisme indubtable en el creixement econòmic del segle XVIII i, per tant, en els orígens de la Catalunya contemporània? Val la pena de reflexionar-hi.

BIBLIOGRAFIA

- BARQUER, Arnau (2018). «*Visch de mon treball y seguint los amos*». *Francesos i treballadors a la Catalunya de mas (bisbat de Girona, s. XVI i XVII)*. Girona: Universitat de Girona, tesi doctoral.
- CONGOST, Rosa (1990). *Els propietaris i els altres*. Vic: Eumo.
- (2014). «Més enllà de les etiquetes. Reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials humils. La regió de Girona (1770-1850)». *Recerques: Història, Economia, Cultura*, núm. 68, p. 165-191.
- CONGOST, Rosa; GARCIA ORALLO, Ricard; SAGUER, Enric (2022). «Seeing credit and property rights from below: The experience of Catalan smallholders in the eighteenth century». *The Economic History Review*, first view, DOI: 10.1111/ehr.13199.
- CONGOST, Rosa; ROS, Rosa; SAGUER, Enric (2023). «More industrious and less austere than expected: evidence from inventories of agricultural workers in north-eastern Catalonia (1725-1807)». *Rural History*, first view, DOI: 10.1017/S095679332300002X.
- FAGES DE ROMÀ, Narciso (1849). *Cartilla rural en aforismes rurals*. Figueres: Imprenta y Librería de Gregorio Matas.
- FERRER, Joaquín (1850). «Abusos en la cría de ganados». *La Granja*, I (núm. 89), p. 161-166.
- VILAR, Pierre (1966). *Catalunya dins l'Espanya Moderna*. Barcelona: Edicions 62, vol. 3.
- ZAMORA, Francisco de (1973). *Diario de los viajes hechos en Cataluña (1787)*. Edició a cura de Ramon Boixareu. Barcelona: Curial.

